

**TILSHUNOSLIKNING YANGI YO'NALISHI
:PSIXOLINGVISTIKA**

Farg'ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi

IV bosqich talabasi

Nabiyeva Farangiz

Annotatsiya : *Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning eng istiqbolli sohalaridan biri – psixolingvistikaning nazariy va amaliy asoslari tadqiq etiladi. Unda til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, nutqning hosil bo'lishi va uning inson ongi tomonidan idrok etilish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada til birliklarining inson ruhiyatidagi in'ikosi hamda o'zbek tilshunosligida psixolingvistik yo'nalishning o'rni masalalariga e'tibor qaratilgan.*

Kalit so'z : *psixolingvistika, nutqiy faoliyat, mental leksikon, tafakkur, lingvopsixologiya, nutqni idrok etish.*

Abstract: *This article explores the theoretical and practical foundations of psycholinguistics, one of the most promising fields in modern linguistics. It analyzes the interrelationship between language and cognition, as well as the mechanisms of speech production and its perception by the human mind. Furthermore, the article focuses on the reflection of linguistic units within the human psyche and the role of the psycholinguistic direction in Uzbek linguistics.*

Keywords: *psycholinguistics, speech activity, mental lexicon, cognition, linguopsychology, speech perception.*

Аннотация: *В данной статье исследуются теоретические и практические основы психолингвистики как одного из наиболее перспективных направлений современной лингвистики. Анализируется взаимосвязь языка и когниции, а также механизмы порождения и восприятия*

речи человеческим сознанием. Особое внимание уделяется отражению языковых единиц в психике человека и роли психолингвистического направления в узбекском языкознании.

Ключевые слова: психолингвистика, речевая деятельность, ментальный лексикон, когниция, лингвопсихология, восприятие речи.

Kirish.

Tilshunoslik fani o'z tadqiqotlarida faqat ichki lingvistik qonuniyatlar bilan cheklanib qolmay, turli sohalarning xulosalariga tayanadi, o'z navbatida, boshqa fanlar ham til materiallaridan keng foydalanadi. Bunday fanlararo bog'liqlik tilshunoslikning deyarli barcha ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar bilan hamkorlikda ish olib borishini ta'minlaydi. Xususan, tilshunoslikning ruhshunoslik (psixologiya) bilan uzviy aloqasi fan tarixida alohida o'rin tutadi.

Ruhshunoslik inson ruhiy jarayonlarining qonuniyatlarini o'rgansa, bu jarayonlar bevosita tilda va nutqiy faoliyatda o'z ifodasini topadi. Til va ruh o'rtasidagi o'zaro munosabatlar psixolingvistika fanining tadqiqot obyektidir. Psixolingvistika psixologiya va lingvistikaning sintezi sifatida yuzaga kelib, nutqni qabul qilish, tilni o'zlashtirish va nutqiy xulq-atvor masalalarini o'rganadi.

Inson ma'lum bir til tajribasi va qoidalar tizimi yordamida cheksiz miqdordagi yangi jumalarni yaratish qobiliyatiga ega. Psixolingvistikaning asosiy maqsadlaridan biri aynan mana shu qobiliyatning tabiatini va rivojlanish qonuniyatlarini ilmiy asoslashdir. Mazkur fan til birliklaridan nutqiy jarayonda foydalanish mexanizmlarini, shaxsning xarakteri, kayfiyati va tafakkuri bilan bog'liq bo'lgan semantik qatlamlarni tadqiq etadi. Psixolingvistika nutq jarayonini nafaqat lisoniy shakl, balki kommunikativ maqsad va ijtimoiy-amaliy yo'naltirilganlik nuqtayi nazaridan o'rganadi. U shakl va mazmun birligiga tayanib, inson miyasida fikrning so'zga aylanishi (kodlash) va so'zning tushunchaga aylanishi (dekodlash) jarayonlarini tahlil qiladi. Zamonaviy bosqichda bu fanning rivoji inson tafakkuri va til o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq anglash

zarurati bilan chambarchas bog'liqdir. Til – inson ongining mahsuli bo'lib, uning idrok etilishi va ishlab chiqarilishi kognitiv, psixologik hamda neyrofiziologik jarayonlar majmuyidir.

Inson xotirasidagi so'zlar tartibsiz lug'at shaklida emas, balki murakkab assotsiativ tarmoq (mental lexicon) ko'rinishida joylashadi. Psixolingvistika bu tarmoqning qanday ishlashini va so'zlar o'rtasidagi semantik bog'lanishlarni tushuntiradi.

Psixolingvistika psixologiya va lingvistika fanlarining umumlashmasi (sintezi) sifatida nutq jarayonini mazmun nuqtayi nazaridan, kommunikativ ahamiyati, nutq aktining muayyan ijtimoiy-amaliy maqsadga yo'naltirilganligi, shunga muvofiqligi jihatidan o'rganadi. U nutqdagi – fikr ifodalashdagi shakl va mazmun birligiga alohida e'tibor beradi.

Asosiy qism.

Til inson tafakkuri, idroki va ruhiy jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab ijtimoiy-biologik hodisadir. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, tilni statik grammatik tizim sifatida o'rganishdan chekinib, uni qo'llovchi shaxsning psixik faoliyati bilan uzviy aloqada tadqiq etuvchi psixolingvistika yo'nalishi shakllandi. Ushbu fan tilshunoslik va psixologiyaning sintezi bo'lib, nutqni hosil qilish, uni qabul qilish hamda tilni o'zlashtirish mexanizmlarini o'rganadi. Bugungi kunda ushbu soha neyrobiologiya, kognitiv fanlar, pedagogika va kompyuter lingvistikasi kesishmasida faol rivojlanmoqda.

Psixolingvistikaning poydevori XIX asr oxirida V. Vundt, I. A. Boduen de Kurtene va L. Shcherba kabi olimlar tomonidan qo'yilgan bo'lsa-da, uning mustaqil fan sifatida tan olinishi 1953-yildagi Indiana konferensiyasiga borib taqaladi. Kognitiv yondashuv doirasida N. Xomskiyning "universal grammatika" nazariyasi til qobiliyatining biologik va tug'ma xususiyatga ega ekanligini ilgari surdi. L. S. Vigotskiy va A. R. Luriya asarlarida esa nutqning inson ongi va oliy ruhiy funksiyalari bilan bog'liqligi fundamental ravishda isbotlandi.

Psixolingvistik tadqiqotlar nutqiy faoliyatni ikki asosiy yo'nalishda tahlil qiladi:

○ Nutq generatsiyasi (Speech production): Fikrning rejalashtirilishidan tovush shaklidagi ifodagacha bo'lgan jarayon mazmuniy niyat, grammatik modellashtirish, leksik birliklarni tanlash va artikulyatsiya bosqichlarini qamrab oladi.

○ Nutq persepsiyasi (Speech perception): Eshitilgan akustik signallarni fonemik va morfologik identifikatsiya qilish orqali gapning umumiy ma'nosini qayta tiklash (dekodlash) jarayonidir.

○ Tilni egallash va bilingvizm: Insonning tilni o'zlashtirish qobiliyati ham tug'ma biologik asosga, ham ijtimoiy muhitga tayanadi. Xususan, bilingvizm (ikki tillilik) sharoitida inson miyasidagi semantik tarmoqlar kengroq shakllanadi, biroq leksik birliklarni faollashtirish jarayoni kognitiv yuklamaning ortishi hisobiga biroz murakkablashishi mumkin. Yosh o'tishi bilan til o'rganishning neyropsixologik imkoniyatlari (plastiklik) qisqarib borishi psixolingvistikada o'ziga xos tadqiqot yo'nalishidir.

Nutq buzilishlari (afaziya, disleksiya, alaliya va b.) bugungi kunda neyron asoslar va psixolingvistik tamoyillar yordamida rehabilitatsiya qilinmoqda. Tadqiqotlarda an'anaviy kuzatuvdan tashqari, fMRI, EEG, neyroximoya, ko'z harakatini kuzatish (eyetracking) hamda Stroop testi kabi eksperimental metodlardan keng foydalanilmoqda. Ushbu usullar leksik aktivlashuv tezligini va matnni idrok etish jarayonlarini millisekundlarda o'lchash imkonini beradi.

Psixolingvistika xulosalari ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirishda, logopediyada tashxis qo'yishda, sun'iy intellekt (NLP) algoritmlarini yaratishda hamda siyosiy va reklama kommunikatsiyasida nutqning ta'sir kuchini baholashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash joizki, psixolingvistika nafaqat til va tafakkur o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni ochib beruvchi nazariy yo'nalish, balki inson ongining chuqur qatlamlarini anglashga xizmat qiluvchi muhim ilmiy vositadir. U ta'lim metodikasini takomillashtirish, samarali kommunikatsiya strategiyalarini ishlab chiqish, shuningdek, sun'iy intellekt tizimlarining inson

nutqini yanada aniqroq tushunishi va qayta ishlashiga zamin yaratadi. Raqamli davrda axborot almashinuvi tezlashib borayotgan bir paytda, psixolingvistika inson va texnologiya o'rtasidagi muloqotni uyg'unlashtiruvchi ko'prik vazifasini ham bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Sultonova umida ahmedjanovna „Psixolingvistikada adabiy me'yor va uning mazmun mohiyati” dissertatsiya
2. Joudai .H (iyun 2011). „ Psixolingvistikaga kirish”
3. T. Yo'ldoshev „ tilshunoslik va psixolingvistika”
4. Ayupova.Z „Psixolingvistika asoslari“.fan, 20195
5. Osgood, CHARLES, THOMAS „Psycholinguistics “